

Grupprättegång — ett kompletterande rättegångsförfarande

AV CATARINA af SANDEBERG

Det är enligt regeringens bedömning av värde för de seriösa aktörerna att det skapas processuella instrument för att stävja oönskat beteende på marknaden. Från samhällssynpunkt är det lika allvarligt om 1 000 personer lider en rättsförlust på 1 000 kr var som att 10 personer förlorar 100 000 kr var. Att lämna många små rättskränkningar opåtalade kan skada konkurrensen, motverka miljöfrämjande investeringar och ha en allmänt uppluckrande effekt på människors rättsuppfattning. Det kan dessutom bidra till att oseriösa affärsmetoder utvecklas och att dåliga produkter tillverkas.

1. Inledning

I mars 2002 presenterade regeringen ett förslag till införande av lag om grupprättegång vid allmän domstol, och särskilda bestämmelser om grupprättegång i miljöbalken i prop. 2001/02:107. Propositionen antogs av riksdagen den 16 maj, och ikraftträdandedatum är 1 januari 2003, SFS 2002:599.¹

Med grupptalan avses en talan som någon för såsom företrädare för flera personer, vilken får rättsverkningar för dessa personer trots att de inte är parter i målet. Gruppmedlemmarna är inte parter i rättegången och behöver inte medverka aktivt. En dom i processen gäller för alla som ingår i gruppen, men den som är missnöjd med domen har möjlighet att överklaga enskilt. Införande av möjlighet till grupprättegång syftar till att komma till rätta med de brister i det processuella rättsskyddet som innebär att en enskild skadelidande som endast drabbats av en mindre skada i praktiken inte kan hävda sina anspråk. Möjligheten till grupptalan skall utgöra ett komplement till det vanliga rättegångsförfarandet. Genom reformen skall genomslaget för gällande materiella rättsregler förbättras. Grupptalan kan väckas som enskild grupptalan eller av en organisation. Vidare kan myndighet väcka offentlig grupptalan. De tingsrätter som är fastighetsdomstolar skall vara behöriga att handlägga en grupprättegång.

Grupptalan innebär en nyhet i svensk rätt, men reglerna ansluter nära till rättegångsbalkens huvudprinciper, institut och förfaranderegler. Så gott som varje enskilt moment i lagen har en motsvarighet i gällande svensk rätt. Genom regler om tillkännagivande av processen, krav på anmälan till domstolen för att den enskilde skall träffas av grupptalans rättsverkningar, rätt för en medlem att själv träda in som part och att överklaga, domstolens materiella processledning och

¹ Prop. 2001/02:107, bet. 2001/02:JuU16, rskr. 2001/02:246.

prövning av den representerande partens kvalifikationer att processa för allas räkning tillgodoses gruppmedlemmarnas intresse av en rättvis och opartisk rättegång.

Grupprättegång skall kunna användas vid händelser som ger upphov till att många personer kan rikta likadana eller likartade anspråk mot någon annan, och som är svåra att göra gällande vid domstol eller på annat sätt. Inte minst gäller detta när varje enskilt anspråk har ett mindre ekonomiskt värde. Bristerna i rättsskyddet, dvs. att överträdelser av materiella bestämmelser lämnas opåtalade i för stor utsträckning, anses medföra att den enskilda medborgaren drabbas av en rättsförlust, och till att domstolarna inte kan utöva sin handlingsdirigerande, prejudikatskapande och rättsutfyllande funktion. Lagen syftar till att på ett övergripande och generellt sätt komma till rätta med dessa brister i det processuella rättsskyddet.

Regeringen menar att en grupprättegång skall ge den enskilde en möjlighet att komma till sin rätt i situationer där den möjligheten i praktiken annars skulle saknas. I propositionen anförs att det finns tre huvudsakliga faktorer som förklarar varför rättsligt skyddade intressen inte blir tillgodosedda i tillräckligt stor omfattning.² Den första orsaken är att det alltför ofta finns en disproportion mellan ett anspråks ekonomiska värde för den enskilde och de kostnadsrisker som följer med ett rättsligt agerande. En annan anledning är att anspråkshavaren på grund av psykologiska, sociala eller andra icke-rättsliga faktorer inte känner till rättskränkningen eller saknar mod, kraft och vilja att hävda sin rätt. Som ett tredje hinder finns det processuella regler och principer som endast undantagsvis tillåter någon att utan uppdrag processa för att tillgodose annat än sin egen personliga rätt. Dessa omständigheter leder enligt regeringens mening att det finns behov av åtgärder för att stärka det processuella rättsskyddet för gruppspråk.

Taleformen är utformad med utgångspunkt från att den å ena sidan skall vara reellt öppen för var och en som har ett befogat intresse av att få sin sak prövad vid domstol och å andra sidan skall avhålla och avskräcka från grundlösa processer. Regleringen skall utformas så att den möjliggör för en grupprättegång att allt efter omständigheterna medverka till³

att kompensation erbjuds till rättskränkta som i dag inte har realistiska möjligheter att göra sin rätt gällande,

att processordningen utövar sin handlingsdirigerande funktion också i fall där de samlade skadeverkningarna är omfattande men de enskilda anspråken är så små att ingen annars vill ta på sig arbetet med att driva igenom dem,

² Prop 2001/02:107 s. 34.

³ Id. s. 35.

att domstolarna får tillräckligt underlag för att göra de breda intresseavvägningar som är en förutsättning för deras prejudikatbildande, rättsutfyllande, rättsutvecklande och rättskapande verksamhet, samt

att för gruppspråk gemensamma eller likartade bevis- och rättsfrågor provas på ett så säkert, snabbt, billigt och enkelt sätt som möjligt så att domstol och parter sparar tid och kostnader.

Lagen innebär i korthet följande. En grupprättegång skall tillåtas endast om det finns gemensamma tvistefrågor, om grupptalan är det bästa tillgängliga processalternativet, om käranden är lämplig som företrädare för gruppen, samt om vissa ytterligare särskilda processförutsättningar är uppfyllda. Grupptalan skall omfatta de gruppmedlemmar som inom en viss tid efter det att talan har väckts anmält till domstolen att de önskar omfattas av kärandens talan. Gruppmedlemmarna skall underrättas om att en grupprättegång har inletts och underrättelsen skall ske på det sätt domstolen finner lämpligt. En förlikning som ingås av käranden förutsätter rättens godkännande för att bli gällande mot gruppmedlemmarna. Lagen innehåller särskilda bestämmelser om bl.a. individuella förhållanden, byte av kärande, avbrytande av grupprättegången och uppskov med prövningen av en viss fråga (en särskild form av mellandom). I stor utsträckning kommer dock rättegångsbalkens regler att vara tillämpliga också i en grupprättegång. Det gäller t.ex. bestämmelserna om pågående rättegång, dvs. lis pendens, förening av mål (kumulation), inträde i rättegången (intervention), säkerhetsåtgärder samt förberedelse och huvudförhandling i tvistemål. Domar och beslut i en grupprättegång skall kunna överklagas i samma utsträckning som avgöranden i en vanlig rättegång. Därutöver skall det finnas särskilda möjligheter att överklaga domar och beslut som meddelas i en process där det förs en grupptalan.

Rättegångsbalkens kostnadsregler för tvistemål skall gälla även i en grupprättegång, vilket innebär att gruppmedlemmar som inte är parter saknar ansvar för rättegångskostnader. Undantag skall dock gälla om gruppmedlemmen av försummelse eller liknande skäl orsakar kostnader. Dessutom skall käranden ur inprocessade medel kunna tillgodogöra sig ersättning för rättegångskostnader som inte blir ersatta av svaranden.

Enskild grupptalan och organisationstalan skall föras genom ombud som är advokat, om inte särskilda skäl ger anledning till annat. Den som vill väcka grupptalan skall kunna träffa avtal med ombudet om att arvudet skall bestämmas med hänsyn till utgången av tvisten (s.k. riskavtal). Ett sådant avtal skall dock gälla mot gruppmedlemmarna endast om det har godkänts av en domstol.

Den nya lagen om grupprättegång föreslås träda i kraft den 1 januari 2003.

2. Bakgrunden till lagförslaget

2.1 Exempel på situationer som kan bli föremål för grupprättegång

I propositionen konstateras att det finns många situationer som ger upphov till samma eller likartade anspråk för många enskilda personer. Det moderna samhället har gett upphov till nya former av rättsliga anspråk. På t.ex. konsument- och miljöområdena omfattas numera stora grupper människor av likadana eller likartade anspråk. Svårbevakade och svårdefinierade gruppintressen uppkommer när t.ex. en olyckshändelse, en farlig produkt eller ett utsläpp från en miljöfarlig verksamhet drabbar många personer på ett likartat sätt. Det skapas en tillfällig grupp som har liknande anspråk mot t.ex. ett företag eller ett affärsdrivande verk. Exempel på situationer av det slaget är att flera personer har köpt likadana felaktiga produkter eller tecknat likalydande standardavtal med ett oskäligt villkor, eller att ett antal konsumenter har fått allergiska besvär efter användning av ett visst kosmetiskt preparat. Produktionsmönster såsom masstillverkning och standardisering leder till att t.ex. en felaktig vara ger upphov till att en stor grupp köpare kan rikta samma eller likartade anspråk mot säljaren eller tillverkaren. Monopol och oligopol-situationer medför att konsumenter är utlämnade till en eller ett fåtal leverantörer, vilka kan missbruka situationen och ta ut orimligt höga priser för sina varor eller tjänster. Det senare har vi kunnat läsa om i samband med kartellbildningen inom oligopolbranscher som flyg-, bensin- och byggindustrin. Som ett annat exempel kan även tänkas liknande geografiskt avgränsade områden där fastighetsägarna utsatts för rättsstridiga handlingar från exempelvis en fabrik.⁴ En stor del av befolkningen köper vidare serieproducerade småhus som överläts till konsumenterna med ensidiga avtalsvillkor. Tvister som uppstår i samband med dessa köp, såsom rörande ett konstruktionsfel, kan vara av likartat slag för flera husköpare. Vidare konstateras i grupptalanutredningen att varor och tjänster allt oftare köps på kredit vars masshantering leder till rättsförhållanden av likartad karaktär mellan kreditgivare och ett betydande antal låntagare.⁵ Ett vilseledande prospekt som leder till att många små investorer köper aktier i ett bolag på felaktiga grunder är ett annat exempel.⁶

Svårbevakade gruppanspråk kan sålunda uppstå exempelvis⁷

- vid brott mot miljöbalken,
- om det är fel på en vara som har sålts till många,
- om en leasinggivare använder sig av oskäligen avtalsvillkor,
- om en researrangör inte lever upp till löften i sin marknadsföring,

⁴ Id. s. 143.

⁵ SOU 1994:151, del C, s. 52.

⁶ Se af Sandeberg, C, *Prospektansvaret — caveat emptor eller caveat venditor*, Uppsala 2001, s. 408 f.

⁷ Prop. 2001/02:107 s. 24.

— om en kreditgivare inte följer konsumentkreditlagens bestämmelser, eller på värdepappersmarknaden.

Ovan uppräknade situationer är några exempel på anspråk som är gemensamma eller likartade för en större grupp konsumenter. De är även exempel på situationer där den enskilde behöver realistiska alternativ för att driva igenom sitt anspråk för att få kompensation och upprättelse. Grupprättegång ger i dessa situationer en processuell möjlighet att utnyttja de materiella regler som finns, men som inte kan utnyttjas i en tvist rörande ifrågavarande typer av anspråk.

2.2 Tidigare lagstiftningsärenden

Tankar på en representativ process eller liknande utvidgningar av talerätten har tidigare övervägts i lagstiftningsärenden och har också i några fall lett till lagstiftning. Reklamationsutredningen föreslog redan i betänkandet SOU 1978:40 Tvistlösning på konsumentområdet att Konsumentombudsmannen, KO, skulle ges rätt att föra talan för enskilda konsumenter i tvister som har ett prejudikatvärde. En liknande propå framfördes av Konsumentpolitiska kommittén i dess betänkande SOU 1994:14 Konsumentpolitik i en ny tid. Vid införandet av försöksverksamheten avseende KO:s medverkan i finansiella tvister enligt lagen (1997:379) konstaterade regeringen att KO:s möjlighet att företräda en enskild konsument och en lag om grupprättegång skulle komplettera varandra. KO kan vidare föra grupptalan enligt förordningen (1988:1583) med instruktion för Allmänna Reklamationsnämnden. I prop. 1994/95:123 Ny marknadsföringslag diskuterade regeringen möjligheten att låta enskilda föra talan till förmån för allmänna intressen enligt marknadsföringslagen, men beslöt att låta frågan vila i väntan på Grupptalanutredningens betänkande.⁸ Nämnas bör vidare att riksdagen vid flera tillfällen har behandlat frågan om organisationstalan på miljörettens område.⁹ Med miljöbalken har införts en allmän behörighet för ideella miljöorganisationer att överklaga domar och beslut om tillstånd, godkännande eller dispens enligt balken. För att få överklaga skall dock föreningen ha bedrivit verksamhet i Sverige under minst tre år och ha lägst 2 000 medlemmar. Riksdagen har även haft uppe frågan om grupptalan som ett medel att stärka genomslagskraften hos diskrimineringsförbuden i jämställdhetslagen.¹⁰

⁸ Förslag om att införa grupptalan eller att utreda förutsättningarna för en sådan reformåtgärd har också förts fram av Kommissionen mot rasism och främlingsfiendlighet i betänkandet Mångfald mot enfald Del II (SOU 1989:14), av Miljöskyddskommittén i betänkandet Miljöbalk (SOU 1993:27), av Marknadsföringsutredningen i betänkandet Ny marknadsföringslag (SOU 1993:59), av Löneskillnadsutredningen i betänkandet Löneskillnader och lönediskriminering (SOU 1993:7) och av Avgiftsgruppen i betänkandet Avgifter inom kommunal verksamhet (Ds 1993:16).

⁹ Se bl.a. bet. 1980/81:JoU21 och 1982/83:JoU30.

¹⁰ Se prop. 1993/94:147 och bet. 1993/94:AU17.

2.2.1 Lagstiftningsarbetet

Frågan om grupprättegång initierades redan i början av 1990-talet av dåvarande justitieminister Laila Freivalds, och regeringen bemyndigade chefen för Justitiedepartementet att tillkalla en särskild utredare för att utreda om det går att förbättra möjligheterna att i domstol driva anspråk som är gemensamma eller likartade för en större grupp människor.¹¹ Till utredare utsågs professor Per Henrik Lindblom. Utredningen antog namnet Grupptalanutredningen. Enligt direktiven skulle utredaren överväga möjligheten att beträffande anspråk som är gemensamma eller likartade för en större grupp människor — som ett komplement till de traditionella rättegångsreglerna — införa regler om s.k. grupptalan. Utredaren skulle också föreslå de ändringar i övrigt som behövs i det processuella regelsystemet för att säkerställa möjligheterna att driva sådana anspråk i domstol. Frågan om ett förbättrat processuellt rättsskydd i dessa hänseenden skulle särskilt övervägas för konsument- och miljörättsområdena, men det stod utredaren fritt att föreslå en reglering som skulle komma att omfatta även andra rättsområden. Grupptalanutredningen överlämnade i januari 1995 betänkandet Grupprättegång del A-C (SOU 1994:151). Betänkandet bemöttes i remissvaren med massiv kritik, och arbetet med lagförslaget återupptogs inte förrän under år 2000. Den 22 december hölls ett samrådsmöte med remissinstanserna för att framför allt få belyst hur den ekonomiska utvecklingen de senaste åren påverkat synen på grupptalan. Mötet gällde också hur grupptalan kan komma att påverka villkoren för särskilt de mindre företagen och det allmänna investeringsklimatet, särskilt när det gäller utländska företags benägenhet att förlägga verksamhet till Sverige. Efter mötet sammanställde Justitiedepartementet en promemoria Lag om grupprättegång 6 juni 2001,¹² som remissbehandlats. Den 15 november överlämnade justitieminister Thomas Bodström en remiss med förslaget till Lagrådet, och propositionen presenterades den 7 mars 2002. I propositionen har på de flesta punkter Justitiedepartementet gått kritiken till mötes.

3. Behovet av en reform

3.1 Rättsordningens och processens syften och funktioner

Regeringen anför i propositionen att för att rättsregler som garanterar människor rättelse vid överträdelser av de materiellrättsliga reglerna skall fungera reparativt och preventivt krävs att det finns sanktionsmekanismer för ett effektivt och rättvist ingripande. Staten bär ansvaret för medborgarnas tillgång till verkningfulla sanktionsmedel, och möjligheten till process vid domstol är det mest betydelsefulla av de statliga tvistlösningsalternativen. Den svenska rättegångsordningen, grundlagd i rättegångsbalken, är utformad som ett instrument för den enskilde att driva igenom egna anspråk. Förfarandet är akusato-

¹¹ Beslut den 27 juni 1991.

¹² Ju/1994/405/DOM.

riskt och, som huvudregel, dispositivt. Domstolens roll är således formulerad med utgångspunkt från att det föreligger en rättslig konflikt mellan två jämbördiga motståndare, som båda förutsätts på egen hand kunna ta till vara sin rätt. I enlighet med uppfattningen att det är var och ens sak att själv bestämma om ett rättsligt grundat anspråk skall göras gällande eller ej, är det normalt otillåtet för någon att agera för annans räkning utan att det finns ett uppdragsförhållande. Målet med en reform är att skapa en rättegångsform som är anpassad till de krav som ställs i dagens samhälle. Reglerna i rättegångsbalken utgår från att två jämnstarka parter står mot varandra, och reformen är ägnad att utjämna den processuella obalans som kan råda mellan t.ex. enskilda konsumenter och ett företag.

I processekonomiskt hänseende kan den representativa processen medföra fördelar för rättegångar som i dag förs individuellt. Grupptalan har också en reparativ uppgift att fylla genom att kompensation kan erbjudas till fler. Slutligen har den nya processformen en preventiv, handlingsdirigerande, funktion. Syftet med en reform är således ytterst att förbättra genomslaget för redan gällande materiella rättsregler.¹³

3.2 *Brister i rättsskyddet*

Grupptalanutredningen har gjort en utförlig och genomgripande studie av det processuella rättsskyddets olika funktioner och ändamålsenlighet vid genomdrivandet av dessa nya typer av anspråk, och funnit att den på en individualistisk-dualistisk grundsyn baserade processordningen inte alltid uppfyller de krav man kan ställa på den. Enligt utredningen saknar medborgarna i tillräcklig utsträckning tillgång till realistiska processuella institut för att driva igenom sin rätt.¹⁴ Inom ramen för den nuvarande rättegångsformen är det inte möjligt att förena behovet av gruppagerande med kraven på ett snabbt, billigt och enkelt förfarande. Åtgärdsalternativ som har till syfte att underlätta för den enskilde att själv vända sig till domstol eller något annat prövningsorgan är därmed inte i sig några verkningsfulla botemedel. Det saknas således idag realistiska möjligheter att göra små anspråk gällande i domstol. Regeringen menar att det inte är ett samhällsproblem så länge man ser till ett enskilt fall, men samhällsutvecklingen har lett till att det i dag är vanligt att många människor står i likartade rättsförhållanden mot någon annan.¹⁵

En distinktion som förekommer i den allmänna debatten om nya anspråkstyper i det moderna samhället är den mellan individuellt processbara, icke-individuellt processbara och processimmuna anspråk.¹⁶ Ett anspråk är *individuellt processbart* om kostnaderna för att

¹³ Prop. 2001/02:107 s. 26.

¹⁴ SOU 1994:151, bl.a. del A, s. 198 f.

¹⁵ Prop. 2001/02:107 s. 25.

¹⁶ Begreppen diskuteras på s. 21 i propositionen. Rörande s.k. access to Justice se bl.a. Lindblom, PH, Progressiv process, s. 305 ff.

driva igenom anspråket genom enskild talan understiger det ekonomiska värde som käranden tillgodogörs genom en framgångsrik rättegång. Är så inte fallet, kan anspråket vara *icke-individuellt processbart*. Ett ekonomiskt vinstgivande rättsligt agerande kan då komma till stånd genom att flera gör gemensam sak och därigenom sänker den totala kostnaden för att driva igenom anspråken. Är inte heller detta möjligt, talar man om ett *processimmunt anspråk*.

Det finns många orsaker som tillsammans ger upphov till luckorna i det processuella rättsskyddet. Svårigheterna för enskilda att agera genom domstol eller andra rättsliga prövningsorgan sammanhänger med både ekonomiska, psykologiska, kunskapsmässiga och sociala faktorer. För andra som har mod, kraft och vilja att handla ställer processuella regler och principer hinder i vägen. För den enskilde leder bristen på agerande till rättsförluster som kan gälla små belopp men också så stora summor att privatekonomin påtagligt påverkas. Detta medför att allmänna intressen, som likabehandling av medborgarna, konsumentskydd och miljövård lider skada. Vidare drabbas centrala rättsområden av prejudikattorka samt brist på rättsutveckling och rättsskapande genom praxis.

Vissa remissinstanser har ifrågasatt om domstolarna bör tas i anspråk för att ersätta enskilda mindre ekonomiska förluster. Detta besvaras i propositionen med att i situationer då det finns gruppanspråk beror rättskränkningens storlek på från vems sida man ser saken. Från samhällssynpunkt är det lika allvarligt om 1 000 personer lider en rättsförlust på 1 000 kr var som att 10 personer förlorar 100 000 kr var. Att lämna många små rättskränkningar opåtalade kan skada konkurrensen, motverka miljöfrämjande investeringar och ha en allmänt uppluckrande effekt på människors rättsuppfattning. Det kan dessutom bidra till att oseriösa affärsmetoder utvecklas och att dåliga produkter tillverkas. Det är enligt regeringens bedömning av värde för de seriösa aktörerna att det skapas processuella instrument för att stävja oönskat beteende på marknaden. Vidare framhålls att det seriösa näringslivet gagnas av att möjligheterna att skapa klarhet i rättsliga frågor genom domstolsavgöranden ökar.¹⁷

3.3 Varför räcker inte pilotmål och förening av mål (kumulation)?

Under utredningen diskuterades huruvida man skulle kunna möta reformbehovet i fråga om rättsskyddet för gruppanspråk genom en vidareutveckling av den s.k. pilotmålsmetoden eller av reglerna om kumulation. Skillnaderna mellan en grupprättegång och en reformerad pilotmålsmetod beror i viss utsträckning på hur de olika processformerna tekniskt utformas. I propositionen utpekas följande grundläggande olikheter.¹⁸ Medan pilotprocessen bygger på den traditionella individualistiska partsrättegången är en grupprättegång till sin ka-

¹⁷ Prop. 2001/02:107 s. 22.

¹⁸ Id. s. 26 f.

raktär en process mellan en grupp, företrädd av en representant, och dennas motpart. Det finns inga fristående skäl till att grupp företrädaren måste tillhöra gruppen. Också en myndighet eller en organisation kan föra gruppens talan. Taleformen kan anpassas till de behov som processen i det särskilda fallet skall tillgodose eller utifrån anspråkshavarnas förutsättningar att själva föra talan. Vidare är representanten vid en grupptalan utbytbar på ett annat sätt än som gäller vid pilotmål. I en grupprättegång bör vidare domstolen utöva viss kontroll av grupp företrädarens lämplighet och agerande i processen. Detta är inte bara till förmån för gruppmedlemmarna. En annan fördel för motparten är att utsikterna att få ersättning för rättegångskostnader vid en processvinst ökar, i vart fall om gruppen företräds av en myndighet eller en väletablerad organisation. En grupprättegång leder vidare till att samtliga gruppmedlemmar får tillgång till en exekutions-titel samtidigt.

Grupprättegången kan på ett annat sätt än som är möjligt vid pilotmål bryta genom de olika barriärer, både kostnadsrelaterade och ickerättsliga, som hindrar att anspråk görs gällande. Särskilt påfallande är detta om det saknas krav på någon viljeyttring som grund för att bli medlem i gruppen, dvs. alla anspråkshavare som inte anmält utträde är med i processen. Som framgår nedan innehåller lagen ett s.k. *opt-in*-förfarande, dvs. för att omfattas av domens rättsverkan skall en part anmäla sitt inträde i gruppen. Även om grupptalans rättsverkningar förutsätter ett aktivt ställningstagande från gruppmedlemmarna att omfattas av grupptalan kommer en sådan talan att få ett betydligt bättre genomslag än ett pilotmål.

Ett pilotmål kräver för sin tillkomst att det finns anspråk som är ekonomiskt meningsfulla att processa för individuellt. Vid ickeindividuell processbara och processimmuna anspråk är så inte fallet. Regeringen menar att pilotmålsalternativet är en realistisk väg endast för dem som har ekonomi, mod, kraft och vilja att vända sig till domstol. Pilotmålsmetoden bygger vidare på tanken att det finns en överenskommelse mellan flera anspråkshavare om att först få prövat något eller några anspråk eller att det i särskild ordning konstateras att prövningen av ett anspråk är vägledande för bedömningen av andra rättsförhållanden. Ett pilotmål är dock ett ganska bräckligt skydd mot upprepade processer. Det torde sällan förekomma att parterna på ömse sidor i förväg förbinder sig att godta pilotmålets avgörande som en slutlig prövning av samtliga anspråk. Tvärtom finns det alltid en risk för att såväl enskilda anspråkshavare som motparten inte accepterar pilotavgörandet som prejudikat, med hänvisning till omständigheterna i det enskilda fallet. Domstolen har ju inte möjlighet att i sin bedömning väga in omständigheter som hänför sig till andra än parterna. Bristerna i pilotmålsförfarandet sammanhänger alltså sammanfattningsvis med två processuella frågor, nämligen omfattningen av domstolens prövningsrätt och domens rättskraft.

Nackdelarna med grupprättegång, i jämförelse med pilotmålsmetoden, är att processen riskerar att bli mer komplicerad och utdragen. Kostnadsrisken för den processande parten ökar. Eftersom man kan utgå från att tvistemålets värde som regel blir högre vid en grupprättegång tenderar motståndet från motparten att bli större. Svaranden kan inte lika lätt använda sig av förlikningserbjudanden för att få stopp på rättegången. Å andra sidan blir den ekonomiska belastningen av en process mer betungande för motparten, vilket kan uppmuntra till materiellt sett berättigade förlikningar som annars inte hade kommit till stånd.

Regeringen menar att grupprättegång jämfört med ett pilotmålsförfarande framstår som en överlägsen metod för att på ett övergripande och generellt sätt komma till rätta med de brister som det processuella rättsskyddet för gruppanspråk lider av. Visserligen är det i och för sig tänkbart att modifiera pilotmålsförfarandet så att dess slagkraft ökar vid gruppanspråk. Detta skulle dock kräva så genomgripande förändringar att pilotmålet närmast blev att betrakta som en form av enskild grupptalan.

En annan sak är att en grupptalan i det enskilda fallet måste framstå som det bästa processalternativet. Merparten av de anspråk som talan avser skall inte lika väl kunna göras gällande genom t.ex. pilotmål eller kumulation. I propositionen betonas att grupprättegångar är avsedda att komplettera, inte ersätta, befintliga processvägar.

När det gäller kumulation enligt rättegångsbalken konstateras den kanske allvarligaste bristen vid gruppanspråk vara att handläggningsreglerna inte är lämpade för större grupper. Bestämmelser om bl.a. delgivning, kostnader, skriftväxling och sammanträde utgår från ett begränsat antal parter. Med en enhetlig grupp som företräds av ett gemensamt ombud är en process visserligen hanterbar också om antalet parter på ena sidan uppgår till tiotals, kanske hundra, personer. Men finns det inom gruppen splittringar, t.ex. angående vem som skall vara ombud eller om vilken bevisning som bör åberopas, ger en kumulation inga större processekonomiska vinster, oavsett gruppens storlek. Och är partsantalet flera hundra, tusen eller större än så är kumulation i praktiken utesluten. Till detta kommer bl.a. att kumulationsreglerna inte erbjuder någon framkomlig väg vid s.k. individuellt oprocessbara gruppanspråk, dvs. när kostnaderna för att driva igenom anspråket genom en enskild talan överstiger tvisteföremålets ekonomiska värde. Om yrkandena inte vilar på samma grund utan endast på likartade grunder kan ett yrkande bifallas, ett annat ogillas. Detta kan bero på att grunderna inte är desamma, att den relevanta bevisningen inte är densamma på alla punkter — låt vara att den till stora delar är densamma — samt att bevisvärderingen utfaller på olika sätt beroende på skillnader mellan anspråken.

Slutsatsen är att kumulation och pilotmål är kostnadsänkande, men inte lämpliga vid anspråk som tillkommer större grupper av ska-

delidande eller då det förekommer splittringar i gruppen. Kumulation är mer kostnadskrävande i form av delgivning, skriftväxling, sammanträde etc., och i de fall partsantalet är stort är kumulation i praktiken utesluten. Det faktum att en passiv gruppmedlem inte bär något kostnadsansvar gör att en grupptalan för den enskilde många gånger är att föredra framför kumulation enligt rättegångsbalken, eller framför pilotmålsmetoden. En grupptalan i den aktuella utformningen kräver vidare endast en mycket begränsad aktivitet från gruppmedlemmens sida. Kumulation och pilotmål förutsätter normalt ett betydligt större engagemang från den enskilde. Trots den begränsade aktiviteten blir gruppmedlemmen — genom de rättssäkerhetsgarantier som enligt regelverket omgärdar en grupprättegång — tillförsäkrad en process med högt ställda krav.

4. Invändningar mot grupptalan

4.1 Grupptalan på europeisk nivå?

Flera remissinstanser har invänt att frågan om grupptalan bör beredas på europeisk nivå.¹⁹ På det internationella planet har överväganden om behov att stärka rättsskyddet för massanspråk lett till ny lagstiftning om bl.a. grupptalan. Möjlighet till grupprättegång har länge funnits i USA men även i t.ex. Australien, Kanada, Israel, Brasilien, Indien och Kina har liknande regler införts under senare tid.

I England uppkom enskild grupptalan, kallad *class action*, redan på 1600-talet. Den gällande regeln om *class action* återfinns i Order 15, Rule 12 of the rules of the Supreme Court. Utformningen av Grupptalaninstitutet i England har gjort att det i modern tid används sällan. Ett alternativ till *class action* är den möjlighet till *multi-party action* genom en ny lag, Group Litigation Order, som trädde i kraft i juli år 2000.

I Nederländerna infördes år 1994 regler om grupptalan i form av organisationstalan, och Portugal infördes år 1995 en allmän talerätt för tillvaratagandet av kollektiva intressen på bl.a. hälso-, miljö- och konsumentskyddsområdena. I Tyskland utreds frågan om grupptalan, *Die Bündelung gleichgerichteter Intressen im Prozess*, på departementsnivå på initiativ av bl. a. Max Planck-institutet.²⁰ Även i Schweiz och Belgien är frågan om grupptalan under utredning inom ramen för den allmänna översynen av civilprocessen.

I Norge har i december 2001 presenterats en offentlig utredning, NOU 2001:32 Rett på sak, med förslag bl.a. om införande av grupptalan (gruppesøksmål). Det norska förslaget har flera likheter med det som regeringen lägger fram i sin proposition. Enligt det norska förslaget skall grupptalan kunna föras av enskilda och av organisationer.

¹⁹ Delegationen för utländska investeringar i Sverige (ISA), Handelshögskolan i Stockholm, Sveriges advokatsamfund, Svenska Bankföreningen, Svensk Handel, Svenska Försäkringsförbundet och Svenska IT-företagens Organisation.

²⁰ Basedow, Hopt, Kötz & Baetge (red.), *Die Bündelung gleichgerichteter Interessen im Prozess*, Tübingen 1999.

För anspråk av litet ekonomiskt värde finns en möjlighet till gruppbestämning genom automatisk gruppstillhörighet, ”opt out”.²¹ I övrigt bygger förslaget på ett anmälningsförfarande, ”opt in”. Även i Danmark diskuteras frågan om införande av möjlighet till grupptalan inom ramen för en allmän översyn av civilprocessen.

Ett betänkande om grupptalan lades fram i Finland år 1994. Det har dock inte lett till lagstiftning.

Inom gemenskapsrätten har flera steg tagits som kan leda fram till nationell lagstiftning om grupptalan åtminstone i vid mening. Här kan nämnas rådets direktiv 93/13/EEG av den 5 april 1993 om oskäliga villkor i konsumentavtal.²² Enligt artikel 7 skall medlemsstaterna tillhandahålla lämpliga och effektiva medel för att hindra fortsatt användning av oskäliga villkor. Dessa medel skall göra det möjligt för godkända sammanslutningar av konsumenter att väcka talan vid domstolar.²³

Slutligen framhålls grupptalan som ett värdefullt institut i den ansats till en framtida harmonisering av processrätten inom EU, som presenterades av en arbetsgrupp år 1994.²⁴

Regeringen konstaterar att det givetvis kan finnas vissa fördelar med en harmonisering, i vart fall delvis, av processordningarna i EU:s medlemsstater, men att en harmonisering är förenad med avsevärda svårigheter. Avvaktar vi med en svensk reglering om grupptalan och i stället driver frågan inom EU, anses det vara osäkert om vi skulle kunna nå några resultat inom en överskådlig framtid. Alla erfarenheter har visat att frågor som rör medlemsstaternas processuella regler är mycket komplicerade och tar avsevärd tid att behandla.

Oavsett vilken form av reglering som väljs skulle en rättsakt om grupprättegång komma att behöva anpassas till det processuella regelsystemet i övrigt, precis som regeringens förslag nära ansluter till rättegångsbalken. Regeringen anser att det således inte är möjligt att avvakta en oviss europeisk harmonisering när det gäller en angelägen processuell reform, som har syftet att öka genomslaget för redan gällande materiell rätt.

4.2 Förslagets förenlighet med Europakonventionen

Vissa remissinstanser berörde i sina svar över utredningens betänkande frågan om det är förenligt med grundlag och internationella konventioner att någon tillåts att processa för annans räkning utan att ha

²¹ Se avsnitt 5.6.

²² EGT L 95, 21.4.1993, s. 29. Se även exempelvis direktiv 2000/31/EC artikel 17, det s.k. E-Commerce Directive.

²³ Direktivet har i Sverige lett till lag (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden. Europaparlamentets och rådets direktiv 98/27/EG av den 19 maj 1998 om förbudsföreläggande för att skydda konsumenternas intressen (EGT L166, 11.6.1998), s. 51) ligger bakom den lag (2000:1175) om talerätt för vissa utländska konsumentorganisationer som har trätt i kraft den 1 januari 2001.

²⁴ *Rapprochement du Droit Judiciaire de l'Union Européenne, Approximation of Judiciary Law in the European Union* under red. av M. Storme, s. 52.

dennes uppdrag till det. I artikel 6 punkt 1 i den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, den s.k. Europakonventionen, sägs att var och en skall, vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller anklagelser mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol, som upprättats enligt lag. Konventionen gäller som lag i Sverige (SFS 1994:1219). Då gruppmedlem som inte varit part i rättegången träffas av domens rättsverkningar diskuteras huruvida det finns en möjlighet att medlemmen inte anses ha fått sina rättigheter prövade inför domstol i enlighet med Europakonventionen.²⁵

Gruppmedlemmarnas intresse av enskild och opartisk rättegång kan emellertid enligt regeringen tillgodoses genom regler om tillkännagivande av processen, om rätt för den enskilde att ställa sig utanför rättegången, om domstolens materiella processledning och om prövning av den representerande partens kvalifikationer att processa för allas räkning.

Vidare finns det skydd som erhålls genom rättegångsbalkens regler om domstolens materiella processledning och rätt att intervensera, samt rätt att överklaga om inte grupprepresentanten gör detta.²⁶

Ett av de ändamål som införandet av grupptalan är ämnat att tillgodoses är att många enskilda med samma eller liknande anspråk skall få möjlighet att få dem prövade inför domstol. Syftet är således att öka den enskildes tillgång till domstolsprövning. Valet står i många fall mellan gruppspråk och att inte ha möjlighet att få sin talan prövad alls. Regeringen menar att på så sätt kan regler om grupptalan istället anses förstärka det skydd som Europakonventionen är ämnad att ge och inte strida emot den.²⁷

4.3 Finns risker med grupptalan?

Förslaget att införa en möjlighet till grupprättegång har kritiserats på en rad punkter. Representanter från näringslivets organisationer har uttryckt sin skepsis mot förslaget på den grund att rättegångsformen kan komma att missbrukas genom ett excessivt processande, samt att ett införande av möjlighet till grupptalan kan komma att påverka investeringsviljan negativt.

4.3.1 Oberättigade förlikningar

Motståndarna till lagreformen menar att en grupptalan kan leda till badwill med allvarliga ekonomiska konsekvenser för ett företag, och jämför med amerikanska förhållanden. Vidare anförs att kostnadstrycket på svaranden i regel är större vid en process som berör många. En processförlust kan leda till finansiella problem, och i värsta fall till

²⁵ Detta har bl.a. framförts av Hammarskiöld, P, Konsekvenserna av en lag om grupptalan i Sverige, JT 1995–96, s. 547 ff. Se även promemorian s. 24.

²⁶ Prop. 2001/02:107 s. 28 f.

²⁷ Idem.

konkurs. Man anför att dessa omständigheter kan innebära att en svarande kan känna sig mer eller mindre tvingad att träffa en snabb förlikning på oförmånliga villkor.²⁸

Regeringen gör bedömningen att det saknas anledning att befara att denna typ av obehöriga påtryckningar skulle öka i Sverige på grund av att det införs regler om grupptalan, och anför att vid en bedömning av riskerna för missbruk av en möjlighet att föra en grupptalan här i landet måste hela det svenska regelverket beaktas. Bedömningen måste innefatta både de processuella reglerna inklusive de advokatetiska, och de materiella rättsreglerna. Till skillnad från i USA gäller i Sverige som huvudregel att förlorande part svarar för motpartens rättegångskostnader. Detta kommer att gälla även vid en grupprättegång och kommer att verka avskräckande på den som inte har grund för en talan. Höga krav ställs vidare på utformningen av en stämningsansökan. Kraven för att motparten skall åläggas att ge in handlingar som kan utgöra bevis eller underkastas säkerhetsåtgärder är också högt ställda. Därutöver är de krav som måste uppfyllas för att få föra en grupptalan mycket högt ställda, bl.a. genom kraven på gruppföreträdaren och advokattvånget. Regeringen menar att detta medför att skyddet mot grundlösa processer t.o.m. är bättre än vid sedvanliga rättegångar.²⁹

Regeringen påpekar att det visserligen kan hävdas att det vid grupptalan som förs av enskilda personer finns en större risk för obefogade processer än vid en offentlig grupptalan, men att faran för chikanöst eller annat illojalt processande är överdriven. Den som vill föra en grupptalan kommer att behöva ta sig igenom flera spärrar, vilka erbjuder domstolarna och motparten ett bättre skydd mot illojal processföring än som är fallet vid reguljära rättegångar. Man måste utgå ifrån att en svarande som för förhandlingar under hot om grupptalan gör sina bedömningar med hänsyn till sannolikheten att en grupptalan tillåts och sedermera bifalls. Slutsatsen är att det därmed inte framstår som sannolikt att grundlösa förlikningar kan tvingas fram i större utsträckning genom hot om grupprättegång än genom hot om individuella rättegångar.

Slutligen framhålls att en för gruppp medlemmarna bindande förlikning förutsätter att den stadfästs av rätten.

²⁸ I amerikanska undersökningar har dock framkommit att varken kostnaderna för försvaret eller riskerna att förlora är så stora i *class action*-mål jämfört med vanliga mål att detta bör leda till en förlikningsbenägenhet utan hänsyn till hur välgrundad kärandens talan verkar vara. Frågorna behandlas bl.a. i Ontario Law Reform Commission, Report on Class Actions, Volume I, 1982, s. 146 ff. och Basedow, Hopt, Kötz & Baetge (red.), Die Bündelung gleichgerichteter Interessen im Prozess, Tübingen 1999, s. 48 f. Lindblom berör dessa frågor i Grupptalan, 1989, s. 151 ff. och 166 ff., samt Progressiv Process, 2000, s. 429.

²⁹ Prop. 2001/02:107 s. 30.

4.3.2 Hot mot investeringsviljan

Representanter från näringslivets organisationer har visat sig skeptiska till förslaget på den grund att processformen kan komma att påverka investeringsviljan negativt. Regeringen menar emellertid att införandet av en möjlighet att föra grupptalan inte kan förväntas påverka viljan att investera i Sverige för den som gör en seriös företagsekonomisk analys. Lagen om grupprättegång kräver inte några praktiska, administrativa eller andra kapitalkrävande åtgärder från småföretagens sida. Lagen om grupprättegång innebär vidare inte någon ändring av materiell rätt, och medför inga nya rättigheter för konsumenter eller andra grupper. Seriösa företag bör därmed inte på denna grund avskräckas från att investera i Sverige.

Sveriges Aktiesparares Riksförbund påpekar att det är anmärkningsvärt att näringslivets organisationer framför farhågor om minskad investeringsvilja ”då företrädare för näringslivet bör vara intresserade av att upprätthålla en förtroendeingivande marknad och motarbeta möjligheter till snedvridande av konkurrensen.”³⁰

I propositionen konstateras att en för gruppen framgångsrik grupprättegång visserligen kan få besvärliga ekonomiska följder för svaranden, men att det emellertid är svårt att se att det processuella rättskyddet för gruppanspråk skall styras, eller ens påverkas, av svarandens ekonomiska förutsättningar att ersätta orsakade rättsförluster. Regeringen menar att det tvärtom får antas att den ekonomiska press, som risken att utsättas för en framgångsrik process utövar, har en preventiv effekt som avhåller från rättsstridigt handlande.³¹

5. Lagens innehåll

5.1 Former av grupptalan

Lagen om grupprättegång omfattar tre former av grupptalan, nämligen sådan som förs av en enskild medlem i gruppen (enskild grupptalan), av en myndighet (offentlig grupptalan) eller av en organisation (organisationstalan). Enligt utredningen talar flera skäl för att kraven på reparation, prevention, rättsbildning och processekonomi bäst tillgodoses genom att taleformerna får samverka.³²

Offentlig grupptalan anses kunna gynna utsikterna för att tvister av prejudikatintresse, eller som kan antas ha en betydande preventiv effekt drivs med full kraft, eftersom de är mindre kostnadskänsliga än enskilda, i den meningen att de oftare kan antas sakna ekonomiska motiv att förlikas eller att avstå från att överklaga. En annan fördel med offentlig grupptalan är att kostnaderna av en processförlust vanligtvis blir lägre för motparten. Myndigheter har inte sällan internt tillgång till juridisk sakkunskap och behöver inte anlita dyrare advokathjälp. Samtidigt kan motparten vara säker på att få sina kostnader

³⁰ Sveriges Aktiesparares Riksförbund, Remissyttrande, s. 6.

³¹ Prop. 2001/02:107 s. 31.

³² Id. s. 31.

ersatta vid en processvinst. Offentlig grupptalan förväntas kunna fylla en speciellt viktig funktion när huvudsyftet med processen är att verka handlingsdirigerande eller att främja prejudikatbildning och rättsskapande. Processen ligger då väl i linje med myndigheternas allmänna roll att arbeta för främjandet av samhällsintressen och endast undantagsvis ingripa i enskildas inbördes rättsförhållanden. Det anses emellertid vara tveksamt om offentlig grupptalan är ett ändamålsenligt alternativ, om syftet med processen i första hand är att säkerställa att gruppmedlemmarna får sina anspråk tillgodosedda, dvs. reparativt. Regeringen menar att behovet av prioriteringar i fråga om användningen av det allmännas resurser, men också andra mer principiella skäl gör det nödvändigt att avgränsa det offentligas ansvar till sådana sektorer där ett agerande från det allmänna framstår som särskilt nödvändigt.

Att myndigheter genom talan vid domstol bistår enskilda med att driva igenom rättsliga anspråk bör därmed förbehållas de fall där det finns ett vidare samhällsintresse av att tvistefrågor blir rättsligt prövade. I detta sammanhang framhålls att offentlig grupptalan kanske inte alltid är ett realistiskt alternativ när det är staten som står på svarandesidan. I många av de fall där en grupprättegång framstår som den lämpligaste processformen kan det därför antas vara mer ändamålsenligt att enskilda gruppmedlemmar eller organisationer för grupptalan. Grupptalan som förs av enskilda eller organisationer kommer att förutsätta att det finns någon som är tillräckligt engagerad i saken för att inleda rättegång, med den kostnadsrisk det innebär. I första hand torde så vara fallet när tvisten rör individuellt större ekonomiska eller andra värden. Särskilt enskild grupptalan får därför antas bota brister i reparativt och processekonomiskt hänseende.

5.2 Väckande av grupptalan

En grupptalan skall väckas genom stämning eller genom att käranden i en pågående rättegång ansöker hos rätten om att få omvandla talan till en grupptalan. Under handläggningen av en vanlig process kan inträffa omständigheter som gör att en representativ taleform framstår som ett mer lämpligt processuellt alternativ. Av bestämmelser i 14 kap. RB följer att en och samma ansökan kan avse stämning såväl av flera som på flera. Vanliga regler om ingivande av stämningsansökan skall tillämpas även i mål där det förs grupptalan. Emellertid görs vissa kompletteringar i bestämmelserna om en ansökans innehåll, se avsnitt 5.2.12.

5.2.1 Forumfrågor

Behörighet att handlägga mål enligt lagen om grupprättegång skall tillkomma de tingsrätter som är fastighetsdomstolar, med motsvarande domsområde. Anledningen till att man valt fastighetsdomstolarna är i första hand att de uppfyller de krav på geografisk spridning som

måste finnas. Vidare konstateras i propositionen att även om man förväntar sig att antalet grupprättegångar kommer att vara förhållandevis få, beräkningarna ligger på mellan 15–20 st. per år, så kommer en grupprättegång att vara mer krävande ur administrativ synvinkel än en individuell process, och domstolarna måste kunna möta dessa ökade krav på tillgång till personal och administrativa rutiner.³³ Eftersom fastighetsmål inte sällan involverar ett stort antal sakägare och andra intressenter, har fastighetsdomstolarna särskilt goda förutsättningar att hantera de handläggningsfrågor som en grupptalan kan ge upphov till. Flera fastighetsdomstolar är vidare miljödomstolar, vilket ytterligare kan bidra till dessa domstolars lämplighet.

Vidare diskuteras vilka verkningar införandet av regler om grupptalan kan få för svenska domstolars behörighet i tvister med internationell anknytning. Internationaliseringen ökar med stor hastighet, vilket leder till att det i en grupptalansituation kan finnas anspråk som tillkommer personer bosatta utomlands. Någon kan vidare vilja väcka grupptalan i Sverige mot en svarande som befinner sig utomlands.

I praxis har fastställts att bestämmelsen i 10 kap. 14 § rättegångsbalken, RB, om käromål mot flera svarande och om genkäromål under vissa förutsättningar kan tillämpas analogt på parter som har hemvist utomlands.³⁴ Lagfästa domsrättsregler på det privaträttsliga området finns i den s.k. Bryssel I-förordningen,³⁵ och Luganokonventionen³⁶ om domstols behörighet och erkännande och verkställighet av utländska domar, som gäller som lag i Sverige. Bryssel I-förordningen gäller mellan EU:s medlemsstater inbördes. Den i allt väsentligt likalydande Luganokonventionen gäller mellan EU:s medlemsstater och Island, Norge, Schweiz och Polen. Enligt konventionen är allmänt forum domstol i det land där svaranden har sitt hemvist. Grundas behörigheten för en tingsrätt på att grupptalan väcks vid sådan tingsrätt finns inga problem från domsrättssynpunkt. Rättegångsbalken innehåller emellertid i 10 kap. 8 § även bestämmelser som gör det möjligt för kâranden att som forumgrundande fakta åberopa omständigheter hänförliga till processföremålet. Till följd av dessa bestämmelser kan exempelvis en grupptalan väckas vid en domstol inom vars domkrets skada uppkommit. Bryssel I-förordningen och Luganokonventionen innehåller en behörighetsregel av motsvarande slag. Vidare innehåller konventionerna bestämmelser om forum i konsumenttvister. Dessa innebär att konsumenten kan välja mellan att väcka talan där svaranden har sin hemvist eller vid domstol i hemvistlandet. För att grupptalan skall kunna väckas vid en domstol på detta sätt krävs att samtliga gruppmedlemmars anspråk faller inom samma fo-

³³ Prop. 2001/02:107 s. 50.

³⁴ NJA 1986 s. 729.

³⁵ Den 1 mars 2002 trädde den s.k. Bryssel I-förordningen (EG nr 44/2001, EGT L 12, 16.1.2001, s. 1) i kraft. Den ersätter Brysselkonventionen utom i förhållande till Danmark och vissa utomeuropeiska territorier.

³⁶ SFS 1998:1321.

rum. Någon möjlighet att enligt RB eller konventionerna föra samman gruppanspråk utan att samma domstol har domsrätt med avseende på samtliga anspråk finns inte. Därmed kommer domsfrågan inte att bedömas annorlunda i en grupprättegång än vid en individuell process där käranden eller svaranden saknar hemvist i Sverige. För bedömning av frågan om talan väcks vid rätt forum uppstår följaktligen inte några särskilda problem om det finns personer bosatta utomlands eller svaranden har hemvist utanför Sverige.³⁷

5.2.2 Talerätt

För att ha rätt att väcka enskild grupptalan skall käranden själv ha ett anspråk som omfattas av talan. Rätt att väcka organisationstalan skall tillkomma ideella föreningar av konsumenter eller löntagare när det gäller konsumenttvister. I fråga om offentlig grupptalan skall regeringen meddela särskilda föreskrifter om myndigheters talerätt.

För att ha rätt att väcka grupptalan krävs att käranden är medlem i den grupp till vars förmån talan förs. Det förutsätts alltså att käranden själv har ett anspråk som omfattas av yrkandet i målet, och som han eller hon kunnat processa om i en individuell rättegång. Uppfattningen är att den som har ett direkt personligt intresse i saken kan förväntas lägga ner den tid och det arbete som krävs för att få igenom sin rätt och därmed hela gruppens anspråk. En ogillad talan medför vidare ekonomisk eller annan förlust för vederbörande själv.

Domstolens prövning skall varken vara vidare eller grundligare än den prövning som görs av kärandens talerätt i en vanlig rättegång. Det betyder att käranden normalt endast kommer att behöva framställa ett yrkande för egen del för att anses ha rätt att företräda gruppen i målet.

Olika former av organisationstalan finns i svensk rätt på bl.a. marknadsrättens, miljörettens, arbetsrättens och hyresrättens område. Som allmänna krav för talerätten gäller att organisationen har rättskapacitet och att den har till syfte att ta till vara sina medlemmars intressen som konsumenter, löntagare eller näringsidkare.³⁸

En organisation som uppfyller de olika, högt ställda krav som gäller för att få en grupptalan upptagen till prövning i sak har utan vidare villkor rätt att föra enskild grupptalan, om organisationen har ett eget krav som omfattas av grupptalan.

Offentlig grupptalan skall främst komma i fråga då en enskild grupptalan eller organisationstalan inte kan antas bli väckt, eller det i övrigt finns ett särskilt allmänt intresse av att en grupprättegång inleds. Eftersom det är svårt att på förhand peka ut dessa situationer anges inte närmare inom vilka gränser offentlig grupptalan får väckas, utan regeringen skall i instruktioner eller andra administrativa författningar skriva in i vilken utsträckning en myndighet skall kunna

³⁷ Se promemorian s. 45 ff.

³⁸ Jfr prop. 1953:103 s. 264 och prop. 1988/89:23 s. 113 f.

föra talan enligt lagen om grupprättegång. Exempel på organ som det kan komma i fråga att tillerkänna sådan kompetens är KO, Naturvårdsverket och länsstyrelser.³⁹

5.2.3 Särskilda processförutsättningar

Som nämnts ovan är möjligheten till grupprättegång inte avsedd att ersätta den individuella tvåpartsrättegången, i de fall denna fungerar på ett effektivt och funktionsenligt sätt, utan skall utnyttjas när behovet av rättsliga handlingsalternativ inte tillgodoses inom ramen för den nuvarande processordningen eller då en grupptalan kan förväntas leda till påtagliga processekonomiska vinster. För att säkerställa dessa ändamål har särskilda processförutsättningar uppställts för när en grupptalan skall vara tillåten. Processförutsättningarna är

- att grupptalan rör gemensamma tvistefrågor,
- att målet inte framstår som ohanterligt på grund av individuella omständigheter,
- att grupptalan är det bästa tillgängliga processalternativet,
- att det finns en lämpligt bestämd grupp samt
- att käranden är lämplig som företrädare för gruppen.

En grupprättegång utmärks typiskt sett av att den rör någon för gruppen gemensam tvistefråga. Som en processförutsättning gäller därför att det finns omständigheter som förenar gruppmedlemmarna och som är lämpade för en samtidig rättslig prövning.

Grupptalan förutsätter speciella förfaranderegler, vilka i undantagssituationer kan medföra att en grupprättegång i det enskilda fallet blir så otymplig och ohanterbar att den rimligen inte bör tillåtas, även om den framstår som det bästa processalternativet. Förhållanden hänförliga till individuella tvistefrågor kan göra en grupptalan ohanterlig. Det särskilda förfarandet medför att en grupprättegång ibland kommer att kräva en större arbetsinsats från domstolens sida än en individuell talan, och i vissa fall kan bli mer tids- och kostnadskrävande för gruppens motpart än andra processformer. Grupprättegångar skall mot denna bakgrund förbehållas situationer där det finns ett verkligt behov av en ny taleform. Grupptalan skall vara tillåten endast om man når ett bättre rättsskydd eller samma rättsskydd, men till en lägre kostnad och mindre besvär än gällande taleformer tillhandahåller. En särskild processförutsättning har därför utformats med inriktning på att en grupprättegång framstår som ett i det särskilda fallet bättre alternativ än andra tillgängliga former för att få anspråken rättsligt prövade.

För att en grupprättegång skall framstå som ett effektivt processalternativ skall domstolsprövningen i så stor utsträckning som möjligt begränsas till tvistiga omständigheter som är gemensamma för

³⁹ Prop. 2001/02:107 s. 55.

gruppmedlemmarna. En grundläggande förutsättning för den representativa processen är således att rättegången rör ett förhållande av samma eller likartat slag för hela gruppen.

Vägledning för att finna det förhållande som skall tjäna som förbindelselänk mellan gruppanspråken skall i stället sökas i bestämmelserna i rättegångsbalken om förening av mål (kumulation). Enligt 14 kap. 1 eller 2 § RB förutsätter obligatorisk kumulation att de olika käromålen stöder sig på väsentligen samma grund. Det är alltså enbart likheter med avseende på rättsfakta som kan föranleda en obligatorisk gemensam handläggning. Däremot krävs för fakultativ kumulation enligt 14 kap. 6 § RB endast att det är till gagn för utredningen att målen handläggs gemensamt. Sammanläggning kan då ske av det skälet att bevisningen är i huvudsak densamma eller att kumulation minskar kostnaderna i målet.

En faktor som kan göra en grupprättegång olämplig är förekomsten av individuella omständigheter. Att det finns tvistefrågor som hänför sig till enstaka gruppmedlemmar är visserligen inte något hinder mot att talan anses grunda sig på likartade rättsfakta eller att en grupprättegång betraktas som det bästa processalternativet. Det kommer emellertid att uppstå situationer där grunder och invändningar hänförliga till enskilda gruppmedlemmar avsevärt kommer att försvåra genomförandet av en representativ process. En ersättningstalan kan t.ex. kräva utredning som förutsätter medverkan från den enskilda anspråkshavaren, om inte ersättningen är ostridig eller kan beräknas med hjälp av förhållandevis enkla matematiska formler och dylikt. En grupprättegång skall i sådana situationerna kunna avisas som en olämplig processform.

5.2.4 Grupptalan som det bästa processalternativet

I propositionen betonas att det är viktigt att grupptalanförfarandet förbehålls situationer där det finns ett verkligt behov av en ny taleform. Står andra processvägar — främst kumulation eller pilotmål — öppna skall dessa användas, om de är likvärdiga med en grupprättegång i kostnadshänseende, med avseende på tidsåtgång o.s.v. En grupptalan skall sålunda tillåtas endast om man når ett bättre rättskydd eller samma rättsskydd, men till en lägre kostnad och mindre besvär, än gällande taleformer tillhandahåller.

Är en grupptalanprocess det enda tillgängliga verktyget att använda för att hävda ett anspråk rättsligt framstår en sådan process alltid som det bästa processuella alternativet. Domstolens prövning får i sådant fall inriktas på om övriga förutsättningar för en grupptalan är uppfyllda.

Som utgångspunkt för en jämförelse mellan olika processformer nämns de skillnader som finns i fråga om talans handläggning.⁴⁰ Den representativa processen kräver i allmänhet särskilda procedurer och

⁴⁰ Prop. 2001/02:107 s. 45.

rutiner som avviker från dem som gäller för tvistemål i allmänhet. Det är därmed nödvändigt att rätten gör klart vilka tids- och kostnads- mässiga besparingar och fördyringar som en grupprättegång medför jämfört med t.ex. kumulation och pilotmål.

5.2.5 Gruppens identitet och storlek

En förutsättning för att en grupptalan skall komma till stånd är att det finns en lämpligt avgränsad grupp. Den som vill inleda en sådan talan måste definiera gruppen i ansökningsen, varvid det åligger domstolen att godta kärandens gruppangivelse eller ej. Huvudregeln är att käranden anger gruppp medlemmarna med namn och adress. Kravet på identitetsuppgifter är dock inte absolut, eftersom det inte alltid är lämpligt att kräva att käranden i ansökan om stämning exakt preciserar gruppens storlek och medlemmar till antal och identitet. I exempelvis ett miljömål kan gruppen behöva bestämmas utan att käranden redan i stämningsansökan anger alla med namn och adress. Gruppen kan i ett sådant fall t.ex. definieras som alla boende inom ett visst avstånd från en fabrik. Denna skyldighet för käranden att lämna upplysningar om förhållanden av betydelse för underrättelse till gruppp medlemmarna skulle t.ex. kunna avse lämpliga sätt att nå ut med information i det aktuella området. Domstolens närmare prövning av processförutsättningarna kan i en sådan situation anstå till dess att tiden för anmälan har gått ut.

Gruppens storlek har betydelse för rättens prövning av de andra förutsättningar som måste vara för handen för att en grupptalan skall tas upp, såsom att en grupprättegång är ett bättre alternativ än andra processformer. Visserligen kommer domstolen att ha ett slutligt underlag för sin prövning av dessa frågor först sedan tiden för anmälan från gruppp medlemmarna om att de önskar att omfattas av grupptalan löpt ut. Av processekonomiska skäl är det emellertid praktiskt att domstolen redan inledningsvis vet om talan rör 10, 100 eller 1 000 personer.

5.2.6 Gruppens bestämning

En av de centrala frågorna rör hur bestämning av gruppen skall ske. Gruppen i grupprättegången kan utgöras av alla de personer som anmäler till domstolen - eller till en grupprepresentant - att de vill vara med, alternativt skall alla de som lidit skada på grund av likartade rättsförhållanden automatiskt innefattas i gruppen.⁴¹ Personer som

⁴¹ Företeelsen med en passiv grupp av enskilda där underrättelse sker genom kungörelse samt, i de fall det är möjligt, per post är inte ett okänt fenomen inom svensk rätt. I 14 kap. 31 § aktiebolagslagen (SFS 1975:1385) regleras tvångsinlösen av aktier. Förfarandet innebär att när ett bolag innehar mer än nio tiondelar av aktierna i ett annat bolag, det förstnämnda bolaget har rätt att begära inlösen av de resterande aktierna. En grupp enskilda aktieägare blir tvångsvis av med sina aktier i utbyte mot ersättning motsvarande aktiernas värde. Vidare har enligt 4 kap. 5 § lagen (1976:580) om rättegången i arbetstvister (LRA) förening som slutit kollek-

inte anmäler sig omfattas i det förra fallet inte av domens rättskraft. De får då inte sin förlust ersatt om de inte väcker en egen talan gentemot bolaget. I det senare fallet omfattas de flesta som blivit utsatta för en rättskränkning, och risken för att oförstående personer hamnar utanför rättssystemet minskar, likaså risken för efterföljande upprepade processer.

Två huvudsakliga former för gruppens bestämning finns således:

1. De gruppmedlemmar som faller inom kärandens definition av gruppen blir automatiskt medlemmar. Detta kombineras med en möjlighet till opt-out, dvs. för att en gruppmedlem inte skall omfattas av domens rättskraft måste han eller hon anmäla utträde ur gruppen.
2. Rättskraften omfattar de gruppmedlemmar som faller inom kärandens definition av gruppen och som inom viss tid från talans väckande anmält till domstolen att de önskar ingå i gruppen, s.k. opt-in.

Det är här viktigt att man har klart för sig att det rör sig om två olika saker, först kärandens initiala definition och därefter gruppens bestämning. Gruppens definition kan vara t.ex. alla som köpt en viss aktie efter utgivandet av ett vilseledande prospekt medan gruppens bestämning anger vilka som skall omfattas av domens rättskraft, antingen det baseras på *opt-in* eller *opt-out*. När man skall besluta sig för vilket alternativ som skall gälla för gruppens bestämning, dvs. automatiskt medlemskap eller krav på anmälan, är det således gruppens omfång med hänsyn till rättskraften som skall avgöras.⁴²

I Grupptalanutredningen föreslogs att grupptalan automatiskt skall omfatta alla de gruppmedlemmar som faller in under kärandens beskrivning. Automatiskt medlemskap bedömdes bättre tillgodose det reparativa, preventiva och rättsbildande samt processekonomiska syftet med civilprocessen.⁴³ Det s.k. *opt-in* systemet ansågs medföra en risk för att grupptalan inte kommer att tillämpas på grund av att för få gruppmedlemmar kommer att anmäla sig, delvis beroende på att de inte är medvetna om att de utsatts för en rättskränkning. Skälen för automatisk gruppmedlemskap anges sammanfattningsvis vara att detta på effektivaste sätt bereder tillgång till rättsmedel för den befolkningsgrupp som av ekonomiska, sociala eller psykologiska skäl inte kan göra sina anspråk gällande. Grupperna blir erfarenhetsmässigt större vid automatisk gruppmedlemskap än vid ett anmälningsförfarande. Ytterligare ett skäl för automatisk gruppmedlemskap är att detta bättre skyddar svaranden från upprepade processer.

Förslaget möttes av massiv kritik, och i propositionen har regeringen gått kritiken till mötes, varvid förslaget om automatisk gruppmedlemskap

tivavtal rätt att väcka och utföra talan för sina medlemmar utan särskild fullmakt från deras sida.

⁴² Se Håkansson, L, Gruppens bestämning Examensarbete Juridiska Fakulteten Stockholms Universitet 2001.

⁴³ SOU 1994:151, del B, s. 159.

riighet har ersatts med att en grupptalan skall omfatta de gruppmedlemmar som anmält till domstolen att de önskar omfattas av kärandens talan, dvs. grupptillhörighet efter ett anmälningsförfarande, s.k. *opt-in*. Grupptalan skall sålunda omfatta de gruppmedlemmar som inom en viss tid efter det att talan har väckts anmält till domstolen att de önskar omfattas av kärandens talan.⁴⁴ Gruppmedlemmarna skall underrättas om att en grupprättegång har inletts, och underrättelsen skall ske på det sätt som domstolen finner lämpligt.⁴⁵

5.2.7 Kärandens lämplighet att företräda gruppen

En prövning av kärandens förutsättningar att föra en grupptalan kan baseras på i huvudsak två förhållanden, nämligen på kärandens ekonomiska förutsättningar att processa, samt de rättsliga intressen som finns inom gruppen. Vad beträffar kärandens ekonomiska förutsättningar att driva en grupptalan är av intresse såväl kärandens finansiella resurser att löpande svara för kostnaderna i processen som utsikterna för en vinnande motpart att få sina rättegångskostnader ersatta.

Endast få personer förväntas vara villiga eller ha möjlighet att ta på sig den ekonomiska risk som en grupptalan är förknippad med. I vissa fall kan ekonomiskt bistånd erhållas inom ramen för rättshjälpen eller genom att utnyttja det försäkringsskydd som finns inom gruppen. En annan metod för en kärande att finansiera talan kan vara genom att träffa ett s.k. riskavtal med ombudet.⁴⁶ I dessa fall uppstår det inte några större svårigheter för domstolen att avgöra om käranden är lämplig utifrån en bedömning av kärandens ekonomiska förutsättningar att processa. Väcker någon grupptalan utan ekonomiskt bistånd utifrån bör domstolen genom frågor kunna skaffa tillräcklig kunskap om hur talan är avsedd att finansieras utan att kränka kärandens personliga integritet.

Ett beslut om avvisning av talan eller ansökan om byte av taleform kommer inte att hindra någon annan från att väcka ny talan angående samma sak. Också den som har fått sin talan eller ansökan avvisad kan återkomma med en ny begäran om att få föra grupptalan, om den grundas på nya omständigheter.

⁴⁴ I samtliga länder där möjlighet till grupprättegång införts eller behandlas utom i Norge har lagstiftaren valt ett opt-out förfarande. Detta motiverades i Australien med att allt för många skadelidande skulle komma att stå utanför gruppen av sociala och psykologiska skäl, samt att en grupptalan som inte bygger på ett anmälningsförfarande skulle öka tillgången till rättsliga medel genom att inte hindras av kostnadsbarriärer eller brist på kunskap. I USA ersattes 1966 det tidigare gällande opt-in systemet med opt-out. Argumenten för detta var att öka svarandens trygghet. Ett opt-in-system antas leda till mindre klasser än regler om opt-out eftersom passivitet är vanligare än aktivitet, samt att svaranden i större utsträckning skyddas mot efterföljande processer om samma sak.

⁴⁵ Remiss, Promemorian Lag om Grupprättegång 2001-06-08, s. 57 f.

⁴⁶ Se avsnitt 5.6.

5.2.8 Krav på ombud

En förutsättning för att grupptalan skall prövas i sak är att käranden bedöms lämplig att ta till vara medlemmarnas intressen i målet. En grupptalan kräver många gånger en avsevärd arbetsinsats från den som aktivt driver målet. Redan på det förprocessuella stadiet kan det behöva vidtas åtgärder för att klarlägga tvistefrågor, utmönstra en lämpligt bestämbar grupp och utreda tveksamma bevisförhållanden. För att säkerställa att dessa arbetsuppgifter utförs på ett för samtliga gruppmedlemmar rättssäkert sätt ställs i 11 § upp krav på att grupptalan skall föras genom ombud. Undantag ges dock vid en offentlig grupptalan, där det finns anledning att utgå från att gruppens intressen blir tillvaratagna på bästa möjliga sätt utan en regel om ombudstvång. Även vid enskild grupptalan och organisationstalan kan göras undantag från ombudstvånget, om det finns särskilda skäl.

Regeringen anser att för att ett ombudstvång skall få en reell verkan krävs att det ställs särskilda krav på ombudet. Ombudstvånget har därför förenats med en bestämmelse om att ombudet skall vara advokat. Regeringen anför att på det sättet uppnås i praktiken också ett ytterligare skydd mot obefogade processer.⁴⁷

5.2.9 Rättens inledande prövning

Domstolens prövning av om det finns förutsättningar att ta upp en grupptalan till sakbehandling skall ske på samma sätt som för tvistemål i allmänhet enligt rättegångsbalkens regler. Frågan om talan får tas upp av domstolen skall sålunda behandlas före prövningen av själva saken. En särskild fråga är vilken skyldighet domstolen har att aktivt undersöka om samtliga processförutsättningar för grupptalan föreligger. I propositionen konstateras att rätten bör ha en aktiv roll att kontrollera att premisserna för att ta upp en grupptalan är för handen, men att det inte är möjligt att ge mer utförliga anvisningar till domstolen om när och hur den skall agera för att fullständiga utredningen i frågor om rättegångshinder.

5.2.10 Litispendens

Enligt 13 kap. 6 § RB får ny talan angående en fråga som redan är föremål för rättegång mellan samma parter inte tas upp till prövning. Avsikten med förbudet är att hindra att ett och samma rättsförhållande blir föremål för två samtidiga prövningar. En ändamålsenlig tillämpning av paragrafen i grupptalansammanhang kräver att gruppmedlemmarna jämföras med parter. Det innebär att en pågående individuell process är hinder (litispendens) mot en grupptalan rörande samma anspråk. Detta förbud kan leda till att grupprättegångens kostnadsbesparande, reparativa och preventiva effekter inte alltid kan tillgodogöras fullt ut. I utredningen föreslogs en undantagsregel, som

⁴⁷ Prop. 2001/02:107 s. 57.

innebär att en grupptalan får tas upp även om det pågår rättegång i annan ordning beträffande ett anspråk som omfattas av grupptalan.

En grupptalan kan föranleda frågor om litispendens i två situationer, nämligen på så sätt att en pågående grupprättegång är hinder för att inleda en ny grupprättegång eller en individuell talan angående samma sak och med samma parter eller gruppmedlemmar inblandade. Det kan inträffa, om än i undantagsfall, att flera var för sig väcker grupptalan som helt eller delvis rör samma anspråk. Med hänsyn till att gruppmedlemmarna bör jämföras med parter vid tillämpning av 13 kap. 6 § RB är en väckt grupptalan hinder för någon annan att väcka talan rörande samma anspråk och samma gruppmedlemmar. Lagutformningen innebär att rätten skall pröva kärandens lämplighet att föra talan för gruppen som en av flera processförutsättningar och att det inte kommer att fattas något formellt beslut om att käranden utses till gruppföreträdare. Ett avsteg från 13 kap. 6 § RB skulle därför kräva en särreglering med sikte enbart på den nu diskuterade situationen. Regeringen anför att med tanke på att bestämmelsen endast skulle avse sällsynta undantagssituationer det inte bör ske någon sådan särreglering.⁴⁸

En grupprättegång kommer enligt 13 kap. 6 § RB också att hindra en gruppmedlem från att själv väcka talan angående samma sak. Hindret undanröjs om medlemmen väljer att inte omfattas av grupptalan. Det är inte säkert att käranden känner till grupptalanmålet när den egna talan väcks, bl.a. på grund av att rätten kanske inte har hunnit underrätta gruppmedlemmarna om rättegången. Ett avvisningsbeslut kan i sådant fall leda till onödigt besvär, om käranden avser att inte låta sig omfattas av grupptalan. Rätten kan då i stället avvakta med prövningen till dess att tiden för anmälan om deltagande i grupprättegången löpt ut utan att käranden anmält att han eller hon vill omfattas av grupptalan. Grupptalans litispendensverkan blir därigenom att behandla som ett avhjälpbart rättegångshinder.

5.2.11 Litispendensfrågan i ett internationellt perspektiv

Enligt allmänna svenska processuella grundsatser gäller att en utländsk rättegång mellan samma parter angående samma sak är rättegångshinder (litispendens) endast om en blivande dom i målet kan förväntas bli erkänd här i landet. I förmögenhetsrättsliga tvister är huvudprincipen att utländska domar erkänns bara om detta följer av lag. Ovan nämnda Bryssel I-förordningen och Luganokonventionen innehåller speciella regler om litispendens och mål som har samband med varandra, s.k. konnexitetsfall. Enligt reglerna gäller motsvarande villkor för litispendensverkan som enligt rättegångsbalken, det skall vara frågan om samma sak och samma parter. Konnexitetsfall föreligger om käromål är så förenade, att en gemensam handläggning och dom är påkallad för att undvika att oförenliga domar meddelas som

⁴⁸ Prop. 2001/02:107 s. 61.

en följd av att käromålen prövas i olika rättegångar. I sådant fall får domstolen i en senare inledd rättegång låta målet vila till dess att den först väckta talan är avgjord. Domstolen har dessutom rätt — men är inte skyldig — att avvisa den senare väckta talan, om en part yrkar det och förening av målen är tillåten. Den domstol vid vilken talan först väckts måste vara behörig att pröva båda käromålen.⁴⁹

5.2.12 Närmare om underrättelse- och anmälningsförfarandet samt innehållet i stämningsansökan

Regeringen menar att de bästa garantierna för att gruppmedlemmarna får ett fullödigt, informativt och därmed rättssäkert underlag för sitt ställningstagande att omfattas av en grupptalan ges om det är domstolen som står för informationen och underrättelsen om grupprättegången. Genom att låta domstolen ombesörja underrättelsen anses man få en garanti för att gruppmedlemmarna får objektiv och opartisk information till grund för sitt beslut. Att domstolen ombesörjer underrättelsen stämmer också bäst överens med den ordning vi har i svensk processrätt. Kommunikation av processmaterial mellan parter eller till andra verkställs som regel av domstolen.

Rättegångsbalkens krav på vad en stämningsansökan skall innehålla gäller också vid en grupptalan. Det innebär att käranden måste ange ett bestämt yrkande som hänför sig till samtliga gruppmedlemmar. Brister en ansökan i det avseendet skall rätten på samma sätt som i en vanlig rättegång förelägga käranden att avhjälpa bristen.⁵⁰ Kärandens gruppbestämning är vidare betydelsefull för domstolens möjlighet att pröva om förutsättningarna för att få föra en grupptalan är uppfyllda. Gruppen måste anges på ett sådant sätt att domstolen kan ta ställning till om talan grundas på omständigheter som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarnas anspråk, att rättegången inte blir ohanterlig på grund av individuella omständigheter, om grupptalan är ett bättre alternativ än kumulation eller pilotmål samt om käranden är lämplig som representant för gruppen.

En medlems anmälan om att han eller hon vill omfattas av grupptalan skall göras till domstolen. Anmälan kan inskränkas till ett godtagande av att vederbörandes anspråk prövas genom grupptalan. Enklast kan detta ske genom att de som omfattas av kärandens gruppbestämning i samband med underrättelsen erhåller en förtryckt anmälningsblankett, som efter undertecknande återsänds till domstolen. På samma sätt som gäller delgivningskvitton till kallelser skall postbefordran av anmälan ske utan kostnad för den enskilde.⁵¹

När en grupprättegång aktualiseras kan det naturligtvis inträffa att även personer som inte ingår i kärandens gruppbestämning anmäler sitt intresse att omfattas av grupptalan. Sådana anmälningar skall han-

⁴⁹ Id. s. 62.

⁵⁰ Se 42 kap. 3 § RB.

⁵¹ Prop. 2001/02:107 s. 71.

teras med tillämpning av allmänna processrättsliga principer efter omständigheterna i det enskilda fallet.

5.3 *Den fortsatta handläggningen*

5.3.1 Avbrytande av grupprättegången

Om en grupprättegång helt eller delvis skall avbrytas på grund av processhinder som uppkommit efter talans väckande eller på grund av återkallelse, skall rätten lämna parterna och gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig, om detta inte är uppenbart obehövligt. Rätten får i samband med detta ge gruppmedlemmarna möjlighet att inträda som parter och föra talan om sina rättsanspråk. Vidare skall svarandens rätt till dom vid återkallelse av käromål endast gälla när återkallelse sker efter utgången av den tid inom vilken en gruppmedlem skall anmäla att han eller hon vill omfattas av grupptalan.

5.3.2 Förlikning

Kärandens rätt att föra talan för annans räkning innebär endast en processuell behörighet att vidta dispositioner som är bindande för tredje man, dvs. gruppmedlemmarna. Någon civilrättslig dispositionsrätt över gruppmedlemmarnas anspråk har käranden inte. Följaktligen kan käranden inte på grund av sin rätt att föra grupptalan träffa en förlikning som binder medlemmarna. En förlikning blir därför möjlig att uppnå i en grupprättegång bara om varje medlem själv medverkar i uppgörelsen.

I 26 § lag om grupprättegång stadgats att käranden skall ha behörighet att med bindande verkan för gruppens medlemmar träffa förlikning angående gruppens anspråk. Behörigheten förutsätter att käranden ansetts lämplig att föra grupptalan. Det skall alltså inte vara möjligt för käranden att ingå en förprocessuell förlikning för gruppens räkning.

I avsikt att värna gruppmedlemmarnas intressen skall förlikningen vidare ges rättsverkan i förhållande till medlemmarna endast om rätten stadfäster den. Därigenom tillhandahålls ett kontrollinstrument som minimerar risken för att en uppgörelse kommer att stå i strid med medlemmarnas intresse av en rättvis rättegång.⁵²

5.3.3 Domens innehåll och rättskraft

En dom har normalt rättskraft enbart med avseende på parterna i rättegången. Den fråga som har avgjorts kan inte upptas till prövning på nytt. Denna huvudregel är visserligen förenad med flera undantag och det kan argumenteras för att rättskraftsregeln i 17 kap. 11 § RB skall tolkas så att även passiva gruppmedlemmar omfattas av domens rättskraft. Regeringen anser emellertid att det i lagen om grupprätte-

⁵² Regeringen påpekar att i samtliga de utländska lagar som grupptalanutredningen studerat närmare har värnandet om de passiva gruppmedlemmarnas intresse ansetts väga så tungt att en förlikning är bindande för dem bara om den godkänns av domstol, id. s. 83.

gång direkt bör uttryckas att en dom har rättskraft i förhållande till gruppmedlemmarna på samma sätt som om de hade varit parter.⁵³

En grupptalan innebär att ett antal anspråk (mål) förenas i en rättegång. Några ändringar när det gäller den materiella prövningen av anspråken skall lagen inte medföra. Svaranden har därmed i en grupprättegång samma processuella möjligheter att göra invändningar mot vart och ett av anspråken som i en rättegång mellan två parter eller vid kumulation enligt rättegångsbalken. På motsvarande sätt kan käranden och gruppmedlemmarna framföra samtliga omständigheter de vill åberopa och få dessa prövade. En annan sak är att det brister i förutsättningarna för en grupptalan om det förutsätts att många gruppmedlemmar måste uppträda i processen. Det finns dock utrymme att behandla individuella omständigheter inom ramen för en grupprättegång.⁵⁴

5.4 Överklagande

5.4.1 Möjlighet att överklaga domar och beslut

Enligt rättegångsbalken är en dom överklagbar, om inte annat är föreskrivet. Ett undantag gäller treskodomar, där rättsmedlet är återvinning. Ett annat undantag är att parterna kan avtala att inte överklaga en dom som meddelas i anledning av en uppkommen tvist eller en framtida tvist som kan härledas till ett visst angivet rättsförhållande, om förlikning om saken är tillåten. I mål rörande mindre värden än ett halvt basbelopp gäller dock inte avtal som ingåtts före tvistens uppkomst. Vid sidan av sådana avtal är det dessutom möjligt för en part att efter domen göra en bindande utfästelse att inte överklaga, om målet är dispositivt.

Att en dom går att överklaga innebär normalt att fullföljd kan ske omedelbart. Dock gäller i fråga om mellandom att rätten med hänsyn till omständigheterna skall bestämma om domen får överklagas särskilt eller endast i samband med att tingsrättens slutliga avgörande överklagas. Samma överklaganderegeln anser regeringen skall gälla beträffande en s.k. särskild mellandom i en grupprättegång.⁵⁵ En sådan dom kommer oftast att omfatta bara vissa delar av gruppen. Avgörandet av de gemensamma tvistfrågorna blir därmed en slutlig dom för en del av gruppen, medan andra medlemmars rätt blir beroende av utgången av den fortsatta prövningen. Även om rätten bestämmer att domen i den del den villkorats inte får överklagas särskilt gäller enligt 45 § undantag för det fall någon överklagar domen för eller mot hela gruppen.

Beslut att avisa käromål som omfattas av en grupptalan är slutliga beslut. Sådana beslut kan överklagas på samma sätt som om det processats enbart om käromålet i fråga.

⁵³ Prop. 2001/02:107 s. 87.

⁵⁴ Id. s. 88.

⁵⁵ Id. s. 105.

5.4.2 Rätt att överklaga

Rätten för käranden att överklaga en dom begränsas till att avse talan för gruppen. Käranden kan alltså inte överklaga för en enskild medlems räkning. Det krävs dock inte att käranden överklagar till förmån för samtliga gruppmedlemmar. Klagorätten knyts i stället an till förutsättningen att talan i hovrätten handläggs som en grupprättegång.

Också en gruppmedlem kan, till förmån för hela gruppen, överklaga en dom. En gruppmedlem kan överta gruppföreträdarens roll exempelvis i fall när gruppen menar att käranden gör en felaktig bedömning av utsikten till ändring i högre rätt, eller att käranden intar en alltför försiktig hållning med hänsyn till personliga ekonomiska överväganden. Rättegångskostnadsregler, hovrättens kontroll av medlemmens förutsättningar att föra talan för gruppen m.m. anses motverka att klagorätten utnyttjas i illojalt eller annars otillbörligt syfte. Eftersom en gruppmedlem inte skall vara beroende av käranden för att få sitt anspråk prövat i en högre instans kan gruppmedlem även begränsa ett överklagande till att gälla enbart det egna anspråket.

Det kan inträffa att flera gruppmedlemmar var för sig överklagar domen för en grupps räkning, utan att käranden överklagar. Avser överklagandena hela avgörandet eller identiska delar av domen eller beslutet kan hovrätten utse den som är mest lämplig av klagandena att föra talan för gruppen. Avser överklagandena helt skilda delar av domen kan klagandena utses att företräda var sin grupp och målen kan sammanföras i en rättegång. Är det till fördel för gruppens intresse kan hovrätten med tillämpning av reglerna om byte av kärande utse en av klagandena att föra talan för båda grupperna gemensamt.

Samma handlingsmöjlighet har domstolen om överklagandena omfattar delvis samma och delvis olika delar av en dom. Överklagandena skall då ses som en enhet, i överensstämmelse med hur talan förts i tingsrätten. Hovrätten skall därför utse en av klagandena att företräda samtliga gruppmedlemmar som omfattas av överklagandena. Den andra klaganden kan utses att föra talan för en mindre grupp, om det finns behov av det. Om ingen av klagandena är villig att föra talan för andra än dem som omfattas av det egna överklagandet, får rätten med utgångspunkt från de särskilda processförutsättningarna avgöra i vilken utsträckning grupptalan kan föras i högre rätt.

5.5 Rättegångskostnader

5.5.1 Kostnadsansvar vid tingsrätt

En grupprättegång kan innebära betydande kostnader för parterna. För käranden kan kostnaderna många gånger bli högre än vid en process enbart för egen räkning. De processekonomiska vinster som en grupprättegång kan generera anses i första hand komma svaranden, samhället och de passiva gruppmedlemmarna till godo. Inte minst därför anses frågan om fördelning av ansvaret för rättegångskostnaderna som en av de viktigaste frågorna vid utformningen av

regler om grupptalan. Hur man fördelar ansvaret påverkar taleformens användbarhet, effektivitet och ändamålsenlighet. Regeringen menar att det inte är tänkbart att överlasta en större del av ansvaret på svaranden än som följer av kostnadsreglerna i tvistemål i allmänhet. Inte heller bör det ske någon avvikelse från rättegångsbalkens regler angående i vilken omfattning rättegångskostnader skall vara ersättningsgilla. Ersättningen skall alltså fullt motsvara kostnaden för rättegångens förberedande och talans utförande samt arvode till ombud eller biträde, om kostnaden skäligen varit påkallad för att ta tillvara partens rätt.⁵⁶

Däremot menar regeringen att det är viktigt att överväga vilken kostnadsfördelning som skall råda mellan käranden och gruppmedlemmarna. Att det vid en grupptalan uppstår en större obalans mellan rättegångskostnaderna och kärandens eget anspråk än vid en process enbart för egen räkning medför att ribban för när processandet är ekonomiskt försvarbart ligger högre för enskild grupptalan än för en individuell talan. Emellertid är en grundläggande tanke med grupptalan att gruppmedlemmarna kan få sina anspråk rättsligt prövade utan egna ekonomiska uppostringar. Detta anser regeringen är en så viktig princip att det inte kan komma i fråga att göra avsteg från den annat än i mycket speciella fall.⁵⁷ Ett sådant undantagsfall kan vara att en gruppmedlem förorsakat onödigt rättegång eller orsakat rättegångskostnader genom annan vårdslöshet eller försumlighet. Det kan vara så att en gruppmedlem har förtigit en viktig omständighet för käranden som annars hade föranlett honom eller henne att inte väcka talan för medlemmens räkning. Svaranden kan t.ex. ha lämnat ett medgivande till gruppmedlemmen. Enligt 18 kap. 3 § första stycket RB kan i ett sådant fall en förlorande svarande vara berättigad till ersättning för sina kostnader eller rätten förordna att kostnaderna i denna del av målet skall kvittas.

Man kan också förutse att en gruppmedlem kan komma att orsaka rättegångskostnader genom annan vårdslöshet eller försumlighet. Medlemmen kanske uteblir från ett sammanträde till vilket han eller hon är kallad att höras i bevissyfte eller underlåter att nämna alla relevanta fakta i målet för käranden eller lämna falska och oriktiga uppgifter till denne. Medlemmen skall i dessa situationer förpliktas att betala inte bara svarandens utan också kärandens kostnader. Detta uppnås genom att de passiva gruppmedlemmarna åläggs ett självständigt ansvar för rättegångskostnader motsvarande det som gäller för part enligt 18 kap. 3 och 6 §§ RB.

En annan speciell situation är om käranden vinner målet, men svaranden saknar medel att betala kärandens rättegångskostnader. Samtidigt kan det finnas t.ex. försäkringsersättning som helt eller delvis täcker gruppmedlemmarnas anspråk på svaranden enligt domen. Det

⁵⁶ 18 kap. 8 § RB.

⁵⁷ Prop. 2001/02:107 s. 110.

anses då inte vara rimligt att käranden ensam skall bära den ekonomiska förlusten.

Regeringen anför rättviseskäl för att kostnaden kan fördelas på hela gruppen genom att käranden får tillgodogöra sig sina rättegångskostnader ur de inprocessade medel som tillförs gruppen.⁵⁸ Gruppmedlemmarna hamnar därmed i samma läge som om de hade processat för egen räkning. På motsvarande sätt bör gruppmedlemmar genom att inprocessade medel tas i anspråk bidra till den merersättning som kärandens ombud är berättigad till på grund av ett s.k. riskavtal. Varje gruppmedlem skall dock inte vara skyldig att bidra till större del av kostnaderna än som belöper på medlemmen och med mer än vad som tillförts honom eller henne genom processen.

Vid förbuds- och fastställsetalan tillförs gruppen inte några medel som kan tas i anspråk för att täcka rättegångskostnaderna. Visserligen blir en framgångsrik talan också i dessa fall till nytta för gruppmedlemmarna, men regeringen anser att det finns både praktiska och principiella skäl mot att övervältra en del av kostnadsansvaret på dem. En sådan princip anses strida mot den grundläggande tanken att gruppmedlemmarna skall få sina anspråk prövade utan att tvingas till direkta ekonomiska utgifter. Möjligheten att täcka gruppföreträdarens rättegångskostnader genom bidrag från gruppmedlemmarna skall därför begränsas till sådana fall där rättegången får till följd att svaranden skall betala ett penningbelopp till medlemmarna.

När det gäller gruppmedlemmar som intervenerar får dessa ställning som parter i målet. Med avseende på rättegångskostnaderna innebär detta att gruppmedlemmen dels har rätt till ersättning av gruppens motpart för sina egna kostnader, dels riskerar att svara solidariskt med käranden och andra intervenienter för motpartens rättegångskostnader. Häri ligger ingen skillnad mot hur kostnadsansvaret är utformat då en person är part i en rättegång där flera käromål kumulerats.

5.5.2 Rättegångskostnader i högre rätt

Enligt 18 kap. 15 § RB skall skyldigheten att ersätta rättegångskostnader i högre rätt bestämmas med hänsyn till rättegången där. Det betyder att kostnadsansvaret skall fördelas med utgångspunkt från den högre rättens avgörande i jämförelse med de yrkanden som parterna haft där. Dessutom skall utgången av hovrättens prövning styra fördelningen av ansvaret för kostnaderna vid tingsrätten. Dessa bestämmelser kräver vissa modifieringar i en grupprättegång, med hänsyn till det speciella förhållande i kostnadshänseende som gäller med avseende på käranden och passiva gruppmedlemmar.

⁵⁸ En sådan ordning överensstämmer med hur kostnadsfrågan är löst på andra områden där någon processar för ett kollektivs räkning, se bl.a. 15 kap. 9 § aktiebolagslagen (1975:1385) och 4 kap. 20 § konkurslagen (1987:672).

Som framgått ovan kan en gruppmedlem överklaga ett avgörande för en grupp och följaktligen överta kärandens roll. Den som varit kärande bör rimligen inte göras ansvarig för rättegångskostnader i anledning av överklagandet. Å andra sidan bör inte klaganden riskera att bli ersättningsskyldig för kostnader som gruppens motpart fått sig tillerkända i underinstansen.

En annan situation som kräver särskilda överväganden är att svaranden överklagar mot gruppen eller mot en medlem i denna. Vid ett överklagande mot en grupp kan det uppkomma fråga om att byta ut käranden mot någon annan att företräda gruppen. Det kan i ett sådant fall saknas en medlem eller någon annan som har talerätt som är lämplig och villig att ta på sig uppgiften att processa för gruppen, med det kostnadsansvar detta kan medföra. Högre rätt kan då utse någon annan att föra gruppens talan. Den som på detta sätt förordnas att representera gruppen kan inte påläggas ett rättegångskostnadsansvar, utöver den ersättningsskyldighet som kan uppkomma på grund av försumlig processföring och dylikt. Det kan inte heller komma i fråga att låta de passiva gruppmedlemmarna inträda som betalningsansvariga. I stället bör käranden fortsätta att bära kostnadsansvaret. En sådan lösning innebär inte någon egentlig skillnad för käranden jämfört med en vanlig rättegång.

Ingen som väckt talan kan motsätta sig att vara svarandens motpart i högre rätt, om han eller hon klagat. Begränsar svaranden ett överklagande till att gälla enbart vissa gruppmedlemmar skall beaktas att passiva medlemmar enligt huvudregeln inte kan åläggas ansvar för rättegångskostnader som har uppkommit i grupprättegången. Undantag gäller endast för det fall gruppmedlemmen av försummelse eller liknande skäl orsakar kostnader. Följaktligen kan det inte bli fråga om att låta en gruppmedlem, som blir klagandens motpart i högre rätt, utge ersättning till gruppens motpart för kostnader som hänför sig till underinstansen. Vill svaranden i ett sådant fall av någon anledning få till stånd en ändring av underrättens avgörande i kostnadsdelen skall han eller hon därför överklaga det beslutet särskilt. Detta gäller också om svaranden vill få nedsatt sin egen betalningsskyldighet gentemot käranden. I båda dessa fall kommer den som fört talan som kärande vid tingsrätten att vara svarandens motpart i högre rätt i kostnadsfrågan.

5.6 Riskavtal m.m.

Den som vill väcka grupptalan skall kunna träffa avtal med ett ombud om att arvudet skall bestämmas med hänsyn till utgången av tvisten, s.k. riskavtal. Med ett riskavtal menas en överenskommelse mellan ombudet och klienten som gör ombudets rätt till arvode helt eller delvis beroende av det resultat klienten uppnår i ärendet. Ett sådant avtal skall dock kunna åberopas mot gruppmedlemmarna endast om det har godkänts av en domstol. För att utgöra ett riskavtal skall avta-

let innebära att ombudet vid en processförlust får ingen eller låg ersättning, medan han eller hon får extra mycket betalt om talan bifalls. I riskavtalet skall anges vilken ersättning ombudet skall erhålla för det fall talan misslyckas helt respektive får fullt bifall. Arvodet kan lämpligen anges i procentsatser av ett normalarvode.

Ett riskavtal av denna typ avviker från det som brukar kallas provisionsarvode. En överenskommelse om provisionsarvode innebär att ombudet får en viss procentsats, t.ex. 30 procent, av inprocessade medel. En sådan konstruktion medför en helt annan fara för intressekonflikter mellan ombudet och klienten än modellen med riskavtal. Som ett exempel kan nämnas att ett provisionsarvode kan locka ombudet att sträva efter en snabb förlikning, som ger ombudet hög timavkastning på sitt arbete, trots att det ligger i klientens intresse att få målet prövat i sak av domstol. Ett avtal om arvode skall följaktligen inte kunna godkännas om det grundas enbart på tvisteföremålets värde. En fördel med riskavtal är att de ger ökade möjligheter för de största advokatbyråerna att ta sig an en grupptalan. Genom ett riskavtal garanteras ombudet en högre ersättning än normalt, om grupptalan lyckas. Vid motsatt utgång innebär visserligen uppdraget en förlust för ombudet. Sannolikheten för bifall till talan är emellertid något som kan beaktas när ombudet överväger att åta sig uppdraget. Kombinationen av riskavtal och grupptalan kan således göra det intressant för advokater att medverka även i processer om förhållandevis små anspråk. Några av remissinstanserna framförde farhågor om att riskavtal ger upphov till onödiga och spekulativa rättegångar eller medför en osund konkurrens mellan advokater. Regeringen menar dock att farhågorna är kraftigt överdrivna, och att riskavtalen snarare torde fungera som ytterligare ett skydd mot missbruk av rättegångsformen.⁵⁹ En enskild grupptalan kan innebära en stor kostnadsrisk för käranden. Det kan antas att ett riskavtal många gånger blir en förutsättning för en enskild att föra en grupptalan. Men det är inte sannolikt att ett ombud åtar sig att driva en process som inte är välgrundad när han eller hon riskerar att få ingen eller endast låg ersättning för sitt arbete.

Ett riskavtal har till syfte att ekonomiskt avlasta käranden. En svarande som förlorar målet skall därför inte förpliktas att betala mer av kärandens rättegångskostnader än som varit fallet om ett riskavtal inte funnits (ett normalarvode). Samtidigt är det i en sådan situation inte rimligt att käranden ensam skall bära merkostnaden. Denna bör i stället fördelas på alla som haft nytta av processens utgång. För att inte komma i strid med grundtanken om frånvaron av rättegångskostnadsansvar för passiva gruppmedlemmar kan detta emellertid komma i fråga endast när grupptalan har förts om en ekonomisk prestation från svaranden. Gruppmedlemmarna bör dock ges ett skydd mot oskäliga eller på annat sätt för dem särskilt ogynnsamma avtalsvillkor.

⁵⁹ Prop. 2001/02:107 s. 115.

Ett riskavtal skall därför för att vara gällande mot gruppmedlemmarna upprättas skriftligen och godkännas av en domstol, se 38 §.

Rättshjälp kan inte beviljas juridiska personer, vilket innebär att organisationstalan inte kan finansieras genom rättshjälp. Regeringen påpekar dock att rättshjälpen kan ha en uppgift att fylla när det gäller att underlätta tillkomsten av enskild grupptalan. I propositionen nämns också den betydelse rättsskydds försäkringar har som ekonomisk bas för en rättegång.⁶⁰

6. Grupptalan enligt miljöbalken

Särskilda bestämmelser om grupprättegång skall från den 1 januari 2003 även införas i miljöbalken.⁶¹ Skälen till detta är att det även på miljörettens område finns brister i rättsskyddet för gruppanspråk, både i fråga om reparation, prevention och rättsbildning. Miljörättsliga prövningar och beslut har ofta betydelse för stora befolkningsgrupper, och verksamheter som faller under miljölagstiftningen inverkar i flera avseenden på människors levnadsförhållanden och på miljön. I förarbetena påpekas att myndigheternas behov av rättsliga medel för att vidta åtgärder i syfte att komma till rätta med miljöproblem är förhållandevis väl tillgodosedda. Däremot är möjligheterna för den enskilde medborgaren och organisationer mer begränsade, även om etablerade miljöorganisationer givits möjlighet att överklaga vissa domar och beslut enligt miljöbalken.

En talan för att främja ändamålen bakom miljöbestämmelserna kan avse yrkanden av vitt skiftande slag. De kan röra förbud, vidtagande av skyddsåtgärder, utfående av skadestånd eller annan ekonomisk ersättning, tillståndsgivning, utdömmande av straffansvar och påförande av avgifter. Även inom miljörätten finns flera omständigheter som leder till att alltför många inte erhåller den kompensation som de är berättigade till, och skadeståndsanspråk görs inte gällande i den omfattning som krävs för att ersättningsreglerna skall verka avskräckande i tillräckligt hög grad. Det strikta skadeståndsansvaret, som kan sägas ge uttryck för den allmänna principen att det är förorenaren som betalar (Polluter Pays Principle), riskerar att i många fall få bara ett symbolvärde. Talan om skadestånd enligt 32 kap. miljöbalken skall därför kunna föras enligt lagen om grupprättegång.⁶²

⁶⁰ Id. s. 114.

⁶¹ 20 kap. 2 §, 32 kap. 1–14 §§.

⁶² Prop. 2001/02:107 s. 125.